

Anna Sochacka

Dzieje miast mazowieckich w wydawnictwach Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych

---

Rocznik Lubelski 16, 233-239

1973

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

**DZIEJE MIAST MAZOWIECKICH W WYDAWNICTWACH
MAZOWIECKIEGO OŚRODKA BADAŃ NAUKOWYCH**

W ogólnym dorobku historiografii polskiej ważne miejsce zajmują badania dziejów poszczególnych historycznie ukształtowanych dzielnic naszego kraju. Służą one najczęściej jako materiał do uogólnień dotyczących przebiegu procesów historycznych w całej Polsce w dziedzinie wydarzeń politycznych, a szczególnie w zakresie gospodarki, dziejów społecznych, kultury itp. Mimo to nawet pobieżny przegląd opracowań historii regionalnej ukazuje duże dysproporcje w postępie badań nad dziejami poszczególnych dzielnic. Jednym z najsłabiej zbadanych regionów wciąż jeszcze pozostaje Mazowsze, mimo że od kilkudziesięciu lat uwagę historyków na ten teren starał się zwrócić Kazimierz Tymieniecki, twórca podstawowych pozycji w historiografii Mazowsza. Dotąd jednak, jak stwierdził to Stanisław Russocki, całość dorobku badawczego w tej dziedzinie nie osiągnęła rozmiarów badań K. Tymienieckiego¹. Zważywszy na specyfikę rozwoju historycznego Mazowsza, szczególnie w okresach wcześniejszych, a przez to niemożliwość rozciągnięcia na ten teren ustaleń odnoszących się do pozostałej części kraju, jest to dotkliwa luka w dorobku historyków polskich.

Stwierdzić jednak należy, że w ostatnich latach podjęto działania mające na celu likwidację owego zapóźnienia, pojawiły się opracowania i wydawnictwa źródłowe z zakresu historii Mazowsza. Podobne zadania realizować ma też utworzony w październiku 1967 r. Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych przy Mazowieckim Towarzystwie Kultury, który skupia badaczy z różnych dziedzin — historyków, archeologów, etnografów, językoznawców, przedstawicieli nauk przyrodniczych itd. Stwarza to korzystne warunki do podejmowania prac nad wszechstronnym zbadaniem przeszłości Mazowsza, do realizacji postulatu zintegrowania wysiłków specjalistów z różnych gałęzi wiedzy dla głębszego wniknięcia w procesy interesujące historię.

Doświadczenia Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych w zakresie realizacji tego generalnego założenia uwidoczniły się w wydawnictwach, które od 1967 r. ukazują się w serii „Prace Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych”. Przeważają wśród nich monografie miast i powiatów mazowieckich i podlaskich². Opra-

¹ S. Russocki, *Kazimierz Tymieniecki twórca nowoczesnej historiografii Mazowsza (1887—1968)*, „Rocznik Mazowiecki” 1970, t. 3, s. 338.

² Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Wrocław 1967; Łosice 1264—1966, pr. zbior. pod red. J. Kazimierskiego, Warszawa 1969; *Pultusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, pr. zbior. pod red. J. Antoniewicz, A. Gieysztor, S. Kotarskiego, t. I, Warszawa 1969; *Millenium Ciechanowa. Materiały z sesji naukowo-popularnej w dniach 11 i 12 XII 1965 r.*, pr. zbior. pod red. S. Pazyry, Ciechanów 1969; A. Winter, *Dzieje Siedlec 1448—*

cowanie historii poszczególnych miast Mazowsza ma stanowić ważką pomoc w przygotowaniu ogólnej syntezy dziejów mazowieckich ośrodków miejskich, jako części nowej syntezy przeszłości Mazowsza, zmieniającej dotychczasowe poglądy na rolę i znaczenie tej prastarej dzielnicy piastowskiej. Poza tym historia każdego ośrodka miejskiego, jako ogniwo polskiego procesu historycznego, służy ogólnemu opracowaniu historii miast polskich.

Autorzy i wydawcy monografii miast mazowieckich starają się także, obok wyżej wymienionych celów związanych z rozwijaniem nauki historycznej, realizować równocześnie postulaty popularyzacji i udostępniania badaczom, miłośnikom przeszłości i działaczom oświaty i kultury wyników dotychczasowych wysiłków uczonych. Wiedza historyczna, a w szczególności dzieje regionalne, mają też spełniać pewne cele wychowawcze, głównie w stosunku do młodzieży, która poznając pracę poprzednich pokoleń, uczy się miłości do swego regionu i dziejów ojczyźnych.

Ta różnorodność zadań, jakie spełniać mają omawiane monografie, wymagała wciągnięcia do współpracy przy ich wydaniu ludzi ściśle związanych z poszczególnymi miastami, często przedstawicieli różnych zawodów, którym jednak dzieje ich miasta są bliskie, znane, a ich badanie stanowi niejednokrotnie pasję życiową. Wśród wielu autorów prac zamieszczonych w wydawnictwach poświęconych historii miast mazowieckich są pracownicy naukowi, znani historycy z Warszawy, a czasem i z innych ośrodków, m. in. prof. dr Stanisław Kalabiński, prof. dr Adam Wolff, doc. dr Stanisław Pazyra i wielu innych badaczy związanych blisko z problematyką mazowiecką. Również miłośnicy historii, nauczyciele szkół średnich, ekonomiści, lekarze, działacze kultury, pracownicy administracji, działacze organizacji politycznych wzięli udział w opracowaniu materiałów, szczególnie dotyczących najnowszych dziejów ich miast.

Pod względem sposobu opracowania wydawnictwa Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych poświęcone historii miast dzielą się na dwie grupy: monografie naukowe, będące wynikiem pracy jednej osoby, i wydawnictwa zbiorowe, najczęściej obejmujące referaty wygłoszone na sesjach popularnonaukowych organizowanych w związku z Tysiącleciem Państwa Polskiego lub z obchodami rocznic powstania miast. Druga grupa prac to na ogół wydawnictwa o bardziej popularnej formie udostępnienia czytelnikowi materiału, co nie oznacza wcale obniżenia poziomu i stopnia naukowości wyników badań zamieszczonych w tych pracach. Takie wydawnictwa zbiorowe pozwalają także na opracowanie poszczególnych problemów czy okresów chronologicznych przez specjalistów z danej dziedziny, a nawet na uzupełnienie badań historyków przez prace z zakresu etnografii, językoznawstwa itp. W zasadzie jednak te prace zbiorowe traktowane są przez wydawców jako pewien etap na drodze do opracowania pełnych, jednolitych monografii poszczególnych miast.

Obraz dziejów miast Mazowsza i Podlasia, jaki otrzymujemy na podstawie omawianych prac, jest może jeszcze niepełny, ale zarysowują się w nim pewne charakterystyczne cechy procesu historycznego na tym terenie.

Dogodne warunki glebowe, szczególnie w południowej części Mazowsza, sprzyjały w okresie wczesnego średniowiecza rozwojowi osadnictwa i wzrostowi dochodowości produkcji rolnej w tym rejonie, co sprawiło, że jako jedna z głównych dzielnic Polski odegrało Mazowsze ważną rolę w procesie formowania się państwa

---

1918, Warszawa 1969; *Dzieje Sochaczewa i ziemi sochaczewskiej. Studia i materiały*, pr. zbior. pod red. S. Russockiego, Warszawa 1970; *Szkice z dziejów Nasielska i dawnej ziemi zakroczymskiej*, pr. zbior. pod red. S. Pazyry, Warszawa 1970; *Otwock 1407—1967*, pr. zbior. pod red. J. Kazimierskiego, Warszawa 1972.

polskiego³. Dalszy jednak rozwój tej dzielnicy utrudniało duże zalesienie, a przede wszystkim nasilające się najazdy Prusów, Jaćwingów i Litwinów, które dewastowały osadnictwo. Właśnie dla odparcia tego niebezpieczeństwa na Mazowszu za pierwszych Piastów powstała sieć grodów książęcych w Pułtusku, Nasielsku, Ciechanowie, Zakroczymiu, włączonych do systemu obronnego i administracyjnego państwa⁴. Wokół owych grodów usytuowanych wzdłuż ważnych dróg służących celom wojskowym i administracyjnym, a także jako szlaki handlowe, w XIII w. zaczynają rozwijać się handlowo-rzemieślnicze ośrodki miejskie⁵. Wzmoczony ruch osadniczy i lokacje miast na prawie chełmińskim miały tu miejsce dopiero w drugiej połowie XIV i w XV w.⁶ To opóźnienie w stosunku do innych dzielnic Polski było spowodowane szeregiem przyczyn zarówno natury gospodarczej, jak i politycznej. Nie zostały one jednak przez historyków piszących omawiane monografie dostatecznie przedstawione.

Najbujniejszy rozwój przeżywają miasta Mazowsza i Podlasia w końcu XV i w XVI w., co wynikało m. in. z aktywizacji szlaków handlowych wiodących z Litwy i Rusi na Zachód i nad Bałtyk, a także z włączenia Mazowsza w obręb państwa Jagiellonów i zacieśnienia stosunków innych ziem polskich z Mazowszem za Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta. Zrównało to miasta tego terenu z innymi polskimi ośrodkami miejskimi pod względem możliwości wzrostu gospodarczego i znaczenia politycznego⁷.

Rozwój gospodarczy miast mazowieckich i podlaskich wyrażał się głównie we wzroście produkcji rzemieślniczej przeznaczanej na rynek lokalny, chociaż niektóre wyroby trafiały też i na odległe targi, np. towary kuśnierskie z Siedlec, produkcja szweców z Łosic czy piwo z Pułtusza wywożone do Elbląga⁸. Unia polsko-litewska i pokój toruński stworzyły dla kupców mazowieckich i podlaskich dogodne warunki do nawiązania kontaktów dalekosiężnych. Przedmiotem wywozu z tych terenów było początkowo głównie drewno i produkty leśne, a także wciąż wzrastające ilości zboża. Miasta omawianego obszaru poprzez jarmarki lubelskie i kupców gdańskich zaopatrywały w swoje towary Anglię, Szkocję, Flandrię, a nawet Portugalię⁹.

Pomyślny okres w rozwoju miast Mazowsza i Podlasia, tak samo zresztą jak i w całej Polsce, zamyka koniec XVI w. Wiąże się to z rosnącą przewagą społeczną i gospodarczą szlachty, zubożeniem chłopstwa, a co za tym idzie — zanikiem bodźców do rozwoju rynku lokalnego. Dodatkowym czynnikiem pogłębiającym

³ S. Pazyra, *Najstarsze dzieje Nasielska*, W: *Szkice z dziejów Nasielska...*, s. 16; Tenże, *Dziewięć wieków Ciechanowa*, W: *Millenium Ciechanowa...*, s. 13.

⁴ J. Zwolińska, *Pułtusk w średniowieczu*, W: *Pułtusk. Studia i materiały...*, s. 27—48; S. Pazyra, *Najstarsze dzieje...*, s. 16; Tenże, *Dziewięć wieków...*, s. 14, 17; A. Wolff, *Ziemia zakroczymska za książąt mazowieckich*, W: *Szkice z dziejów Nasielska...*, s. 40.

⁵ J. Antoniewicz, *Początki osadnictwa w Sochaczewie i okolicy w okresie wczesnośredniowiecznym (do XIII w.)*, W: *Dzieje Sochaczewa...*, s. 23; S. Pazyra, *Najstarsze dzieje...*, s. 19.

⁶ Z. Niedziałkowska, *op. cit.*, s. 25; J. Zwolińska, *op. cit.*, s. 48; A. Winter, *op. cit.*, s. 18; S. Pazyra, *Dziewięć wieków...*, s. 20—21.

⁷ Z. Niedziałkowska, *op. cit.*, s. 40—41; K. Kubiak, *Zarys dziejów Otwocka w latach 1407—1966*, W: *Otwock 1407—1967...*, s. 12.

⁸ A. Winter, *op. cit.*, s. 22; S. Alexandrowicz, *Zarys dziejów Łosic (XIII—XVIII w.)*, W: *Łosice 1264—1966...*, s. 20; E. Pielisńska, *O rzemiośle pułtuskim w XIV—XVII w.*, W: *Pułtusk. Studia i materiały...*, s. 62.

⁹ K. Kubiak, *op. cit.*, s. 11; H. Rutkowski, *Rozwój przestrzenny Sochaczewa od XIII do XVIII w.*, W: *Dzieje Sochaczewa...*, s. 36; J. Zwolińska, *op. cit.*, s. 52; S. Pazyra, *Dziewięć wieków Ciechanowa...*, s. 23.

kryzys gospodarczy w miastach były pożary niszczące zabudowę i epidemie wyludniające te ośrodki. Zahamowanie rozwoju wyraża się m. in. w pogłębiającym się procesie agraryzacji miast mazowieckich i podlaskich¹⁰. Na tym tle korzystnie wypada sytuacja gospodarcza Ostrołęki, której pomyślny rozwój w końcu XVI i w pierwszych latach XVII w. wiązał się z napływem do puszczy ludności niepańszczyźnianej (głównie zbiegłych poddanych) i ze stosunkowo dużym obszarem rynku lokalnego¹¹.

Wiek XVII to okres wyludnienia miast polskich na skutek zniszczeń wojennych, epidemii i upadku gospodarki chłopskiej. Na Mazowszu i Podlasiu procesy te miały szczególnie dotkliwy przebieg i skutki. Regres był tak głęboki, że nawet w okresie pomyślnej dla miast koniunktury w XVIII w. wiele ośrodków nie zdołało odrobić strat. Zmiany demograficzne w tych miastach szły też w kierunku wzrostu liczby ludności żydowskiej, której odsetek przekraczał niekiedy 50%¹².

Czasy najazdu szwedzkiego to okres, w którym następuje aktywizacja polityczna ludności Mazowsza i Podlasia. Chłopi, mieszczenie i szlachta tworzą masowo oddziały partyzanckie, a także finansują uzbrojenie walczących¹³. Ożywienie życia politycznego mieszkańców Mazowsza przybrało na sile w drugiej połowie XVIII w. — szlachta zbroi się w obronie konfederacji barskiej, mieszczenie uczestniczą w obradach sejmku czteroletniego¹⁴. Wszystko to przyczyniło się do uczenia społeczeństwa tej dzielnicy na sprawy narodu. Znalazło ono wyraz w porozbiorowej działalności spiskowej, głównie na obszarze Pułtuska i Siedlec, a także Ostrołęki, gdzie działały sprzysiężenia wojskowych przygotowujące powstanie kościuszkowskie, do którego Mazowsze i Podlasie zgłosiło czynny akces — walki wzdłuż Narwi, ofiary pieniężne dla naczelnika itp.¹⁵ Ważną rolę odegrało Mazowsze w okresie wojen napoleońskich: tu formowały się oddziały polskich wojsk, tu skupiały się działania wojenne z Rosją (1806 r. — bitwa pod Pułtuskiem), stąd wreszcie wyruszyła wyprawa na Moskwę w 1812 r.¹⁶ Strategicznie ważne położenie Mazowsza i Podlasia (obszar, przez który wiodły szlaki komunikacyjne z Prus i Rosji do Warszawy) sprawiło, że i w następnych zmaganiach narodu polskiego z zaborcami było ono teatrem wojennym. Szeroki udział w powstaniu listopadowym i styczniowym wzięła ludność miast mazowieckich, formując liczne oddziały ochotnicze, prowadząc akcję agitacyjną, organizując manifestacje itp.¹⁷

Wiek XIX to początki rozwoju kapitalistycznego miast mazowieckich. Wprawdzie brakowało tu większych obiektów przemysłowych (jedynie wytwórczość spożywcza i galanteryjna), ale stałe zwiększanie liczby ludności miejskiej powodowały inne czynniki, np. rozbudowa wojskowych obiektów w Ostrołęce czy willi letniskowych i pensjonatów leczniczych w Otwocku, rozwój szkolnictwa i poprawa komunikacji¹⁸. W tym też czasie obserwuje się większą troskę o wygląd miast, ich

¹⁰ S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 21.

¹¹ Z. Niedziałkowska, *op. cit.*, s. 66.

¹² H. Rutkowski, *op. cit.*, s. 46; S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 23; A. Winter, *op. cit.*, s. 47—48.

¹³ W. Pałucki, *Ziemia sochaczewska w XIV—XVIII w.*, W: *Dzieje Sochaczewa...*, s. 73.

¹⁴ Z. Niedziałkowska, *op. cit.*, s. 93—112.

¹⁵ B. Gilejko, *Pułtusk w walkach narodowowyzwoleńczych do roku 1905*, W: *Pułtusk. Studia i materiały...*, s. 167—168; Z. Niedziałkowska, *op. cit.*, s. 117; A. Winter, *op. cit.*, s. 90—91.

¹⁶ B. Gilejko, *op. cit.*, s. 169; A. Winter, *op. cit.*, s. 97—100.

¹⁷ Z. Niedziałkowska, *op. cit.*, s. 159 i 172; A. Winter, *op. cit.*, s. 165—167; B. Gilejko, *op. cit.*, s. 179—181.

¹⁸ Z. Niedziałkowska, *op. cit.*, s. 182; K. Kubiak, *op. cit.*, s. 25—27; A. Winter, *op. cit.*, s. 143—144.

rozwój przestrzenny, porządkowanie i oświetlanie ulic i placów, zadrzewianie terenów miejskich, budowę obiektów powszechnej użyteczności.

Mimo że brak przemyślnego powołania spowodował słaby rozwój klasy robotniczej, Mazowsze ze względu na bliskość Warszawy wcześniej zostało objęte wpływami partii i ugrupowań politycznych. Pracę konspiracyjną prowadziły tu SDKPiL i PPS, zyskując znaczne wpływy głównie w Ostrołęce i Otwocku¹⁹. Podatny grunt dla rozszerzenia tej działalności stworzył kryzys gospodarczy w drugiej połowie XIX w., który spowodował bezrobocie, przejściowe wyludnienie miast i obniżenie poziomu życia na wsiach. Niezadowolone szerokich warstw społeczeństwa mazowieckiego z ucisku politycznego i gospodarczego wyraziło się w dużym zasięgu rewolucyjnych wydarzeń 1905—1907. Głównymi formami walki ludności Mazowsza były strajki robotników rolnych, młodzieży szkolnej, pochody zrewolucjonizowanych grup, zamach na przedstawicieli caratu, odmowy płacenia podatków itp.²⁰ Wszystkie te akcje miały jednak charakter raczej zwiolowy o słabym stopniu zorganizowania. Wynikało to zapewne z rolniczego oblicza regionu, a także z niezbyt silnej rozbudowy sieci konspiracyjnej partii politycznych.

Omawiane prace monograficzne nie dają w zasadzie obrazu dziejów Mazowsza w okresie I wojny światowej i w latach międzywojennych. Tych czasów dotyczy jedynie artykuł Stanisława Kotarskiego o oświacie w Pułtuskach i jego rozwoju kulturalnym, a także praca Benona Dymka *Ciechanów w latach 1914—1939 (Z dziejów ruchu robotniczego)*, ale są to tylko wąskie wycinki rzeczywistości mazowieckiej pierwszej połowy XX w.²¹

Większym zainteresowaniem historyków cieszy się okres okupacji hitlerowskiej, a głównie działalność konspiracyjnych partii politycznych i organizacji wojskowych. Z przeprowadzonych w tym zakresie badań wynika, że obszar Mazowsza to rejon silnego oddziaływania radykalnych nurtów reprezentowanych przez PPR, GL i AL, to także poważny ośrodek walki zbrojnej z Niemcami. Liczne akcje sabotażowe, napady na policję i żołnierzy, potyczki zbrojne i niszczenie taboru — to przykłady zaangażowania społeczeństwa mazowieckiego w dzieło wyzwolenia²².

Jak widać z tego pobieżnego przeglądu zawartości monografii miast mazowieckich, gospodarczy rozwój tej dzielnicy na ogół odbiegał od innych, lecz centralne położenie sprawiało, że było Mazowsze, szczególnie w czasach nowożytnych i najnowszych, ośrodkiem rozwoju ruchów narodowych i społecznych, walk o przywrócenie Polsce niezależnego bytu państwowego. Relacje o współczesnych dziejach

¹⁹ Z. Niedziałkowska, *op. cit.*, s. 184; K. Kubiak, *op. cit.*, s. 28.

²⁰ S. Kalabiński, *Wydarzenia rewolucyjne 1905—1907 w powiecie sochaczewskim*, W: *Dzieje Sochaczewa...*, s. 107—114; Tenże, *Wydarzenia rewolucyjne na wsi powiatu pułtuskiego w latach 1905—1907*, W: *Szkice z dziejów Nasielska...*, s. 57—65; Tenże, *Walki chłopskie w rejonie łosickim w rewolucji 1905—1907*, W: *Łosice 1264—1966...*, s. 31; A. Winter, *op. cit.*, s. 202—208; B. Gilejko, *op. cit.*, s. 184; K. Kubiak, *op. cit.*, s. 29.

²¹ S. Kotarski, *Z dziejów szkolnictwa i oświaty w Pułtuskach*, W: *Pułtusk. Studia i materiały...*, s. 69—156; B. Dymek, *Ciechanów w latach 1914—1939 (Z dziejów ruchu robotniczego)*, W: *Millenium Ciechanowa...*

²² S. Wilk, *Ruch robotniczy i ludowy w Otwocku i powiecie w latach 1939—1948*, W: *Otwock 1407—1967...*, s. 83—98; K. Zwoliński, *Powstanie i działalność PPR, GL i AL na terenie powiatu sochaczewskiego*, W: *Dzieje Sochaczewa...*, s. 134—142; A. Sokolnicki, *Rejon pułtuski w latach okupacji hitlerowskiej*, W: *Pułtusk. Studia i materiały...*; Tenże, *Miasto Nasielsk i jego najbliższa okolica w latach okupacji hitlerowskiej 1939—1945*, W: *Szkice z dziejów Nasielska...*; R. Juszkiewicz, *Powiat ciechanowski w walce z Niemcami w latach 1939—1945*, W: *Millenium Ciechanowa...*; T. Wyrzykowski, *Ciechanów w okresie okupacji hitlerowskiej*, W: *Millenium Ciechanowa...*

tych miast, pisane bardzo często przez ludzi poprzez ich pracę zawodową, ściśle związanych z wydarzeniami lat powojennych w Sochaczewie, Otwocku, Pułtusku, Łosicach, Nasielsku i innych, obrazują postępy w rozwoju gospodarczym i kulturalnym, proces rozbudowy sieci przedsiębiorstw przemysłowych i placówek usługowych, dbałość o estetyczny wygląd i zapewnienie ludności możliwości rozwoju kulturalnego.

Omawiane prace spełniają bardzo ważną rolę w dążeniu do poszerzenia wiedzy o historii Mazowsza i Podlasia poprzez wskazanie i opracowanie nowych materiałów źródłowych tak dla dawniejszych, jak i bliższych nam czasów. Podstawę opracowania prezentowanych publikacji Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych stanowią, obok źródeł wydanych, także nowe, dotąd nie wykorzystywane materiały archiwalne, często nawet dotyczące średniowiecza, a przechowywane w AGAD, Archiwum Państwowym Miasta Stołecznego Warszawy i Województwa Warszawskiego, WAP w Lublinie, Bibliotece Muzeum Czartoryskich w Krakowie, Powiatowych Archiwach Państwowych, a nawet w archiwach różnych instytucji i szkół. Część tych źródeł została zamieszczona w formie tekstów źródłowych w pracy Z. Niedziałkowskiej i w wydawnictwie poświęconym Łosicom²³. Do badań najdawniejszych dziejów poszczególnych miast wykorzystano nierzadko źródła archeologiczne i wyniki badań geologicznych, a dla odtworzenia ich historii nowożytnej i najnowszej sięgnięto do prasy z końca XIX i pierwszej połowy XX w., do relacji i wspomnień uczestników wydarzeń wojennych i powojennego życia miast. Pewne procesy związane z demografią i osadnictwem mazowieckim zilustrowane zostały wynikami studiów językowych B. Falińskiej i J. Pilicha²⁴. Wysiłki zmierzające do rozszerzenia bazy źródłowej badań nad historią Mazowsza są bardzo ważne ze względu na duże zniszczenie archiwaliów w okresie wojny. Tym bardziej cenne jest więc odnalezienie nowych zasobów, kompensujących w pewnej mierze powstałe w tym zakresie luki.

Prace Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych są wydane bardzo starannie, zawierają tak potrzebne, ułatwiające wykorzystywanie zamieszczonych w nich materiałów indeksy nazw osobowych i geograficznych, bogaty też jest prezentowany przez wydawców materiał ilustracyjny i kartograficzny. Wszystko to daje możliwość bliższego kontaktu z problematyką poruszaną w opracowaniach różnych zagadnień i okresów chronologicznych.

Dotychczasowe osiągnięcia wydawnicze Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych to tylko część zamierzeń, których pełną realizacją ma być synteza dziejów tego regionu. Wymaga to jednak jeszcze wielu wspólnych wysiłków w celu wyjaśnienia wszystkich procesów i wydobycia najbardziej charakterystycznych momentów w dziejach Mazowsza. Celowi temu służyć mają m. in. zapowiadane dalsze monografie ziemi zawkrzańskiej, Piaseczna, Pułtuska, Wołomina i innych ośrodków miejskich²⁵.

Stwierdzić należy na koniec, że prace Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych są ważnym ogniwem w procesie wypracowywania metod i wzorców badań

²³ Z. Niedziałkowska, *op. cit.* W „Dodatku” zamieszczono 16 tekstów źródłowych dotyczących historii Ostrołęki od końca XIV do pierwszej połowy XX w.; S. Alexandrowicz, *op. cit.* W aknesie wykaz oryginałów przywilejów łosickich z AGAD i pełny tekst przywileju lokacyjnego z 10 maja 1505 r.

²⁴ B. Falińska, *O badaniu słownictwa gwarowego w powiecie pułtuskim*, W: *Szkice z dziejów Nasielska...*; Taże, *Badania językoznawcze na Podlasiu z uwzględnieniem powiatu łosickiego*, W: *Łosice 1264—1966...*; J. Pilich, *Słownictwo gwarowe w Ciechanowskim*, W: *Millenium Ciechanowa...*

²⁵ „Rocznik Mazowiecki” 1972, t. 4, s. 539.

regionalnych, dają historykom innych dzielnic możliwość porównania i wykorzystania osiągnięć mazowieckich, często służą przykładem w zakresie odtwarzania dziejów na podstawie wyników osiągniętych w innych dyscyplinach naukowych.

Anna Sochacka

A. I. Rogov: Kul'turnye svjazi Rusi i Pol'si v XIV—načale XV v.

W: Vestnik Moskovskogo Universiteta, serija IX, Istorija, r. 27: 1972, nr 4, s. 63—71

Związki kulturalne Rusi i Polski w średniowieczu nie zostały, jak dotąd, opracowane w sposób całościowy. Na ogół publikacje dotyczące tego tematu ograniczały się do przedstawienia tylko wycinka kontaktów kulturalnych ziem polskich ze wschodnimi sąsiadami, a mianowicie wzajemnego oddziaływania głównie w zakresie malarstwa, w mniejszym stopniu architektury, muzyki, języka — szczególnie odnosi się to do okresu XIV i XV w. Natomiast syntezy dziejów kultury na Rusi czy też rozwoju kulturalnego Polski średniowiecznej problem wzajemnych związków i wpływów traktują marginesowo. Ostatnio zagadnienie powiązań kulturalnych polsko-ruskich w średniowieczu zainteresowało A. I. Rogowa. Prezentowana obecnie jego praca jest w pewnym sensie kontynuacją wydanego równocześnie opracowania stosunków kulturalnych Słowian wschodnich i zachodnich w okresie wczesnego średniowiecza¹.

Procesy wzajemnego przenikania wzorców kulturalnych ujmuję autor na tle ogólnej, korzystnej po temu sytuacji, jaka wytworzyła się po wejściu w obręb państwa polskiego i Litwy ziem, na których w tym czasie tworzyła się narodowość białoruska i ukraińska oraz ich kultura. Zacieśnienie się związków Polski z tymi ziemiami, które były nosicielkami wielkich tradycji kultury staroruskiej, musiało sprzyjająco oddziaływać na wzajemne zbliżenie kulturalne, tym bardziej że i polityczne powiązanie Polski i Litwy, której kultura kształtowała się w oparciu o wzorce ruskie, miało niewątpliwie duże znaczenie w przejmowaniu ich i przez Polskę za pośrednictwem dworu Jagiełły.

Najwięcej miejsca w swej pracy poświęcił autor przeanalizowaniu zabytków ruskiego malarstwa ściennego, znajdujących się w Polsce. Spośród zaświadczonych przez źródła ośmiu zabytków monumentalnej sztuki ruskiej w Polsce z XIV — połowy XV w. zachowały się do dziś tylko trzy: polichromie w katedrze w Sandomierzu, w kolegiacie w Wiślicy i kościele Św. Trójcy na Zamku w Lublinie. Właśnie lubelskie freski, jako najlepiej zachowane, mogą służyć do bliższej analizy celem wykrycia dróg przenikania wpływów artystycznych, ich nosicieli i warunków, w jakich ów proces przebiegał.

Autor omawianego artykułu doszukuje się bezpośrednich powiązań fresków lubelskich z kulturą Rusi zachodniej. Wskazują na to nie tylko badania lingwistyczne i paleograficzne napisów na polichromii, noszących znamiona tworzącego się języka ukraińskiego, ale i rozwinięcie w sztuce ukraińskiej późniejszego okresu cech charakterystycznych dla naszych fresków. Rogow uważa, że mimo braku za-

¹ A. I. Rogov, *Kul'turnye svjazi zapadnych i vostočnych slavjan v epochu rannego srednovekov'ja*, W: *Stanovlenie rannefeudalnych slavjanskich gosudarstv*, Kiev 1972.